

polític, que ja se esbozaban en tiempos de Ricard Guillem mostraba esa voluntad de ser más que resulta perceptible a través de la acción de conquista de Mallorca y de la ambición talasocrática de sus jerarquías urbanas. Sueño urbano que todavía se recrea como el punto de arranque de la grandeza de Barcelona y que actualmente concita el entusiasmo nacionalista. Lo que nos lleva de nuevo a la reflexión inicial. Y es que no hay ciudad sin las condiciones económicas, sociales y políticas que hicieron posible esa realidad que une la historia con el sentir actual y, en este aspecto, el libro logra interesar y seducir. En cualquier caso conviene no olvidar que no fueron los poderes ambiciosos, ni los éxitos políticos de conquista los que llevaron en solitario la transformación, sino que el éxito fue el fruto del desarrollo urbano sostenido, basado en la actividad de un artesanado activo que se había iniciado en la producción para un mercado local, contando con un traspas fértil. La maleabilidad y disposición de esos sectores sociales también tenían la clave del sueño urbano de Ricard Guillem.

*RICARD GUILLEM: CLAROBSCURS DE LA VIDA
D'UN CIUTADÀ DE BARCELONA*

Lluís To Figueras
(UNIVERSITAT DE GIRONA)

El darrer llibre de J. E. Ruiz-Domènec és sens dubte una obra de maduresa d'aquest prolífic autor.¹ El material en què es basa, principalment procedent de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, ja li havia permès escriure algun article ja fa més de vint anys. Ara, un cop convertit en un dels historiadors

¹ *Ricard Guillem un sogno per Barcellona*, Napoli, Edizioni Athena, 1999; i versió catalana, *Ricard Guillem o el somni de Barcelona*, Barcelona, Edicions 62, 2001.

medievalistes amb més projecció del nostre país, J. E. Ruiz-Domènec ha reprès el vell material per lliurar-nos una obra coherent amb el seu mètode i la seva filiació historiogràfica. Una obra que no pretén només convèncer als especialistes sinó també, i emprant paraules de l'autor, "que tingui al públic com a jutge". No ens sembla que aquest sigui el lloc ni el moment per comentar el seu model historiogràfic, (el millor en tot cas seria fer-ho a partir de la seva recent obra *Rostros de la historia. Veintiún historiadores para el siglo XXI*). Tampoc em proposo comentar la idoneïtat del seu mètode, ni la seva aposta per atreure al medievalisme un públic més ampli sense que això en desvirtuï el rigor científic. La meva aportació al debat que ens proposa la revista es limitarà a subratllar algunes característiques de les fonts utilitzades i a discutir un parell d'idees que em semblen centrals en el discurs de l'obra.

Pergamins i usos literaris

La versió catalana del llibre en relació a la primera edició, en italià, no incorpora l'acurada recopilació de documents a cura de Rafael Conde en què es fonamenta l'estudi. Els especialistes ho lamentaran perquè es tracta d'un ric dossier d'un centenar de textos que fan tots ells referència a un sol home que visqué a cavall dels segles XI i XII. No cal dir-ho, disposar d'un material semblant és un petit luxe, sense parangó, si a més ens referim a un home que no formava part de l'aristocràcia comtal. Aquest és un exemple més de la proverbial riquesa dels arxius catalans. En aquest cas l'atzar ha volgut que un personatge més aviat discret i sense la fama d'alguns dels seus contemporanis hagi pogut ser rescatat de l'oblit amb una quantitat d'informacions sorprenent. Ara bé, tot i tractar-se d'un fons excepcional, la documentació referent a Ricard Guillem és malgrat tot fragmentària i amb més d'un problema per a l'historiador. Especialment per al tipus d'exercici que ens proposa l'autor. No resulta gens fàcil, ni que sigui a cops de "narrativitat", confegir una peripècia personal versemblant a partir d'un material àrid i per la seva naturalesa ple de llacunes.

Tot lector medievalista entendreà que allí on se'ns diu que Ricard Guillem abandona Olèrdola i se'n va a Barcelona, vol dir que la seva signatura desapareix de documents referents a Olèrdola per fer-se present en

d'altres sobre béns situats a Barcelona (els documents catalans del segle XI ni tan sols diuen al costat de la data on van ser expedits). Quan, a la primera línia del llibre, se'ns diu que Ricard Guillem mira la seva bella filla vestida de núvia, la font és un pergami amb un contracte matrimonial que només deixa constància de l'esdeveniment, però que evidentment no entra en el detall del "món vital" que interessa l'historiador.

Les dificultats es tornen més enutjoses si tenim present que els textos d'aquests pergamins s'han escrit amb frases manlevades a formularis que poden tenir segles d'antiguitat. Si prenem altre cop com exemple el document referent al casament de la filla de Ricard Guillem amb Berenguer Guadall, l'any 1111, trobem que el nuvi ofereix el dot marital a la núvia, Elvira, *propter amorem pulchritudinis suae*, enmig d'altres frases relatives a la finalitat procreadora del matrimoni o al model d'Adam i Eva. El text ofereix a J.E. Ruiz-Domènec l'excusa per una disgressió sobre l'aparició d'una nova sensibilitat a l'època que enllaça amb Yves de Chartres, sense excloure, però, la llarga tradició cultural de l'escola catedralícia de Barcelona (pp. 120-121, el numero de les pàgines remet a l'edició catalana). Tanmateix el text reproduceix amb poques variants un model inscrit en un formulari de Ripoll del segle X editat ja fa anys per M. Zimmermann. Ell mateix citava aquest esponsalici com un dels darrers, cronològicament, a seguir la formula.² Al *Prologus de dotis* del formulari de Ripoll certament no s'hi esmenta la *pulchritudo*, però això no vol dir que la paraula no estigui lliure de sospita i que no provingui de formularis a l'abast dels redactors de pergamins. En tot cas la bellesa de la núvia apareix invocada en altres esponsalícis molt anteriors al de Berenguer Guadall i Elvira.³ Altre tant es podria dir de l'amor que forma part reiteradament del llenguatge dels esponsalícis des dels primers exponents conservats. Evidentment això no vol dir que s'hagi d'excloure definitivament d'aquest cas la "nova sensibilitat" que tan admirablement posa al descobert la literatura trobadoresca. El problema és que els documents confegits pels escriptors no són massa de fiar en aquest aspecte i que no ens ajuden gaire a determinar si realment Berenguer trobava "bella" la seva esposa Elvira. És possible. El que és segur és que els escriptors

² M. ZIMMERMANN, "Un formulaire du Xème siècle conservé à Ripoll", *Faventia*, 4/2, 1982, pp. 25-87, especialment nota 38 de la pàgina 39.

³ Per exemple en un del 1014: ACA pergs. de St. Benet de Bages, n° 102, citat per M. ZIMMERMANN.

medievals no estaven tan preocupats com nosaltres per conceptes com original, còpia o plagi.⁴

Als capítols VI-XI ens assabentem de la connexió de Ricard Guillem amb els comtes de Barcelona, Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II, i amb el Cid. Per fi J.E. Ruiz-Domènec acostumat a treballar amb trobadors i personatges de novel·la es troba amb un material més dúctil: crims familiars mai del tot aclarits, batalles sagnants i pactes diplomàtics d'alt nivell. Per uns quants anys la vida de Ricard Guillem es pot situar en el tauler d'escacs de la política internacional mediterrània. Per fi disposem de literatura, però fins i tot les fonts literàries medievals responen als seus codis narratius, als esquemes explicatius d'una altra època ben diferent de la nostra. Per a l'autor medieval pot ser menys important saber si una batalla va tenir lloc que demostrar el nexa existent entre culpa i derrota. Per això resulta suggerent la comparació que J. E. Ruiz-Domènec estableix entre la batalla de Tévar que enfronta el comte Berenguer Ramon II i el Cid amb un judici de Déu (p. 83). Hi ha altres textos del segle XI que presenten batalles com si es tractés de judicis de Déu. En aquesta mena de tòpic els narradors troben un motiu per a poder justificar els desenllaços dels enfrontaments.⁵ En aquesta línia es pot relacionar la culpabilitat del fratricida, "demostrada" pel seu fracàs davant del Cid, amb el deseiximent de les fidelitats o convíncences dels grans nobles catalans. Amb això resulta més fàcil situar el context d'elaboració dels textos literaris, com en aquest cas el *Carmen Campidoctoris*, que no pas evaluar l'efectiva participació d'un personatge com Ricard Guillem en els esdeveniments que s'hi relaten. I efectivament J.E. Ruiz-Domènec pot dir poc sobre això darrer, però en canvi aporta una suggerent teoria per identificar com i perquè es redactà el *Carmen*.

En tot cas, amb aquest material, textos breus i frases escrites dins la carcassa de formulismes antics, resulta difícil arribar al nivell de penetració psicològica d'un personatge com la que per exemple permet el Perceval de Chrétien de Troyes o els textos referents a Guillem el Mariscal que oferiren

⁴ Una reflexió semblant es podria afegir al comentari del testament de Ricard Guillem (p. 156), independentment dels sentiments, la frase del prèambol no és "original".

⁵ Vegeu per exemple THOMAS HEAD, "The Judgment of God: Andrew of Fleury's Account of the Peace League of Bourges", a ID. i RICHARD LANDES (eds.), *The Peace of God. Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000*, Cornell University Press, Ithaca-Londres, 1992, pp. 219-238.

a Georges Duby l'oportunitat d'escriure una biografia esplèndida. Tot i que el seu material és molt menys apte a primer cop d'ull, J.E. Ruiz-Domènec sembla disposat a superar totes les ambigüitats per oferir-nos un perfil nítid i coherent del personatge. Un perfil que no desmereixeria un *roman de Chrétien*. Al preu això sí d'assumir riscos considerables. D'una banda, hi ha el risc d'exagerar l'excepcionalitat de Ricard Guillem i la seva capacitat de superar els marcs que li imposava el seu temps —tot i que també pot ser erroni seguir el camí invers i creure que tot està predeterminat pel context—; i de l'altra, el risc de simplificar i subratllar oposicions radicals en detriment dels matisos. Per tant, el que segueix s'ha d'entendre només com un exercici d'estil, aprofitant les mancances i les ambigüitats de les fonts, i no com una "nova" lectura dels textos referents a Ricard Guillem.

Un burgès entre nobles.

Tot i que Ricard Guillem sembla ser "un home d'empresa imaginatiu" i amb un especial "olfacte pels negocis" (p. 190 i p. 40), és a dir el que entenem tradicionalment per un burgès, no sempre resulta fàcil la seva adscripció a aquest grup social, sobretot si la contraposem a la noblesa més tradicional, la que es dedica a la guerra i la rapinya. En realitat J.E. Ruiz-Domènec ens explica primer com Ricard Guillem tingué dificultats per fer-se acceptar dins l'elit urbana barcelonina i com més tard, molt més tard, ingressà en els rangs de la noblesa per una decisió del comte Ramon Berenguer III (p. 106-107). És a dir que Ricard Guillem no sempre hauria estat un "burgès" i que la seva adscripció a aquest grup social hauria estat fluctuant al llarg dels anys.

Els criteris que l'autor utilitza per definir l'elit ciutadana: ser propietari, casat i amb una certa instrucció (p.49) no sembla que fossin difícils de complir per part dels grans dignataris eclesiàstics o els nobles laics —els comtes inclosos— presents a la ciutat de Barcelona. Tot i que se'ns assegura que Ricard Guillem va tenir dificultats per fer-se acceptar (p. 97), això deu referir-se més a la sociabilitat en el si de les elits urbanes que no pas a la dificultat per complir determinats requisits o obtenir la inscripció en un determinat registre. Quan més endavant es tracta de l'adscripció de Ricard Guillem a la noblesa, aquesta es dedueix de la seva signatura en una important transacció

comtal. Sabem que ja llavors hi havia un ritual simbòlic que permetia visualitzar l'ingrés a la cavalleria, l'adobament. Però no hi ha cap indicatiu que Ricard Guillem hagués estat "armat cavaller" per permetre fixar amb nitidesa un abans i un després del seu ingrés a la noblesa. I en general l'adobament tampoc fou utilitzat per a la promoció social d'individus aïllats, sinó més aviat per marcar l'arribada a un grup d'edat determinat i per reforçar la identitat social del col·lectiu de cavallers. En realitat és possible que no hi hagués res, llevat de l'adobament, que marqués la diferència entre els nobles i la resta. O més ben dit que la diferència s'expressés a través del nivell de vida i del tipus d'activitat desenvolupada més que no pas de la inscripció en un registre o de la concessió d'un títol. Els Usatges de Barcelona donen una bona pista en aquest sentit quan en referir-se als batlles, una categoria intermèdia, diuen que cal tenir-los per nobles si cavalquen i mengen pa de forment cada dia.⁶

Per tant no és tant sorprenent la manca de dades relatives a "l'ennobliment" de Ricard Guillem i en tot cas hem d'adherir-nos a J.E. Ruiz-Domènec quan diu que la noblesa era llavors un grup més permeable del que ho fou segles més tard (p.105). Però anant una mica més enllà podríem dir que els hàbits feudals no caracteritzen només un grup de famílies nobles perfectament delimitat sinó que impregnen tot l'ambient d'una època, el cos social en conjunt, i un personatge com Ricard Guillem no en podia quedar totalment al marge.

Si repassem la vida i l'activitat de Ricard Guillem trobem més d'un element que ens acosta a la noblesa o vist des d'un altre punt de vista algunes de les seves actuacions no responen a una especificitat burgesa sinó a un capteniment àmpliament compartit pel conjunt de la societat. En primer lloc, Ricard Guillem comparteix amb la noblesa feudal, encara que sigui de forma intermitent, dos elements tan característics del seu "modus vivendi" com és la dedicació a les armes i la possessió de castells. El seu pare ja havia estat un castellà del poderós príncep de la frontera del Penedès, Mir Geribert (p.18), i ell mateix participà en expedicions militars com la que té lloc l'any 1089, on Ricard Guillem consta entre els rangs de Bernat Guillem

⁶ És l'article "*Baiulus interfectus*" (usatge 12): J. BASTARDAS (ed.) *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona, 1991, p. 60. I a propòsit dels usatges de Barcelona, cal recordar que els ciutadans i burgesos hi apareixen tangencialment com a grup social per a ser equiparats als milites.

de Queralt (p.83). La decisió d'acompanyar els nobles fou per "amistat" (p.85), però caldria precisar el sentit de l'*amiticia* en aquest context, perquè aquest terme sol definir la relació dels nobles amb el seus vassalls, és a dir una relació que implica protecció i servei. I potser el més rellevant és que a partir d'un préstec no retornat sembla apoderar-se del castell d'Arraona a Sabadell a principis del segle XII (p.139) i més endavant apareix com a *senior* de Castellet al Penedès (p.148). En relació a aquestes forteses rep juraments de fidelitat i signa convíncences seguint el model de les que tant s'havien difós entre la noblesa catalana. El castell d'Arraona i els feus reapareixen al seu testament de 1115, on es fa evident que Ricard tenia com a mínim feus pels Montcada i pel senescal Guillem Ramon, a més del castell de Cabrera pel vescomte de Girona (p.157). Tot i que com assenyala Ruiz-Domènec ens falten força peces d'aquest puzle patrimonial, ens manca saber quan i en quines circumstàncies aconseguí aquestes forteses, perquè la documentació tendeix a il·lustrar-nos sobre les situacions conflictives.

En aquest context les aparicions de Ricard Guillem no desmereixen el que coneixem de la praxi social de la noblesa de l'època. Per exemple, la forma de resoldre els conflictes tendeix a privilegiar els pactes negociats i perllongats en el temps més que les sentències judicials unilaterals. Per això no resulta gaire sorprenent observar la llarga durada del litigi sobre el castell d'Arraona. No sembla del tot clos el 1113 si molt anys després, l'altra part, els Òdena, és capaç de transmetre'l entre els seus altres drets, per herència (p.139). De forma similar Ricard Guillem al seu bell testament deixa als seus fills el feu que un tal Jordà li havia pres però que visiblement esperava recuperar. En aquest sentit resulta útil contemplar el pagament de 300 morabatins de "multa" per part de Ricard Guillem com un element més de les transaccions d'una llarga negociació. El text en realitat no diu que es pagués una "multa" sinó que Ricard va donar béns que en un altre context anomenariem "regals", per valor de 300 morabatins. En el mateix sentit el litigi del fill, Pere Ricard, amb un cosí també encaixa bé amb aquesta mena de justícia negociada, tot i la participació més o menys activa d'uns mitjancers o àrbitres (p.173-174).

Les seves complexes relacions amb la família comtal també admeten una "lectura feudal". La noció de "servei" envers al comte és tot un signe de les relacions de dependència existents entre ambdós (p. 88), tot i que aquí el mèrit de l'autor és haver identificat un plausible servei en la tramesa

del *Carmen Campidoctoris* al Cid. També és possible integrar dins aquest esquema explicatiu la presència de Ricard Guillem entre els presoners del Cid després de la batalla de Tévar, perquè oferir-se com hostatge i garant del propi senyor és una de les actituds que s'esperen del bon vassall (p.84). Si més endavant Ricard entra en col·lisió amb el comte a propòsit d'uns vassalls que haurien jurat fidelitat a ambdós alhora (p.148), això no significa ni de bon tros que aquesta mena de fidelitats múltiples fossin rares a l'època. Més aviat cal pensar que conflictes com el que protagonitzen Ricard Guillem i el comte Ramon Berenguer III van permetre la difusió de nombroses i sofisticades regles sobre els límits de la fidelitat múltiple o el seu contrari, la *solidantia*. Es pot dir que tot plegat només forma part d'una evolució tardana del personatge, que l'ennobliment va venir després d'una llarga vida dedicada a la formació d'un patrimoni i una fortuna. Però en tot cas la seva adhesió a la noblesa va ser tant ràpida com completa. En cap de les actuacions que deixen traslluir els documents no copsem res que desmereixi un noble nascut en el si d'una família noble.

Examinem ara els seus negocis. Hi ha dos elements que J.E. Ruiz-Domènec considera excepcionals en els seus afers. D'una banda l'estratègia d'adquisicions i la gestió del patrimoni, de l'altra l'ús del diner en inversions destinades a l'obtenció de beneficis. Efectivament Ricard Guillem exemplifica una extraordinària acumulació territorial gràcies a una llarga sèrie de compres de terres. Però sense treure interès a la dada cal dir que la formació de patrimonis territorials amb compres i en espais de temps relativament curts, no és del tot excepcional en aquell context. Hi ha altres exemples que confirmen la possibilitat d'acumular terres a base de diners esmerçats en compres. A més d'altres, com els Vives, que tindrien un perfil social semblant al de Ricard Guillem, hi havia sens dubte religiosos capaços d'acumular terres a base de compres. Una monja (*deovota*), anomenada Aurucia, de la que es coneix el testament, s'havia pogut dedicar a comprar terres, fins i tot al comte i als jueus de la ciutat, a més de cedir diners en préstec a d'altres individus fins acumular un patrimoni territorial considerable en el territori proper a Barcelona, i tot això succeïa a les darreries del segle XI.⁷ Un tal Goltred, potser un pagès de la població de Reixac, prop de Barcelona, és capaç de realitzar ell sol 76 compres entre els anys 986 i

⁷ A. UDINA I ABELLÓ, *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona, 1984, n° 37, pp. 184-186.

1020, pagades quasi totes en diners, en or o plata.⁸ Evidentment és possible que cap d'ells no ho fessin amb la mateixa astúcia ni amb el mateix esperit de càlcul que J. E. Ruiz-Domènec atribueix a Ricard Guillem, però com a mínim s'ha d'assenyalar que les seves adquisicions es produeixen en un context en el que no era estrany conduir amb èxit una política de compres de terres o molins.

L'ús dels diners en aquest context no és una dada supèrflua perquè bona part de l'èxit de la l'empresa residia en la possibilitat d'utilitzar la moneda com a mitjà de pagament. En aquest sentit tampoc s'improvitzava perquè des de finals del segle X era possible detectar un actiu mercat de la terra en el qual la moneda jugava un important paper i on el valor de les terres responia a criteris de "mercat". L'augment de preus a l'entorn de l'any mil, detectat per P. Bonnassie, és una dada important per confirmar-ho.⁹ A més, si bé en els segles X i XI encara hi havia un nombre relativament elevat de transaccions pagades en espècie, això sembla degut a un llançament econòmic que la moneda en circulació no era capaç d'abastar. És a dir que l'augment en el nombre de pagaments i les xifres de les transaccions no hauria anat acompanyat d'un paral·lel augment de la massa monetària circulant i per aquest motiu són tant importants les arribades d'or musulmà durant el segle XI, els famosos mancusos que omplen per centenars les butxaques de Ricard Guillem.¹⁰

Ara bé, la llarga vida de Ricard Guillem abasta un context que no va ser sempre de creixement. Segons S. P. Bensch a les darreries del segle XI i durant els primers decennis del XII, hi hagué una davallada del nombre de transaccions i el preu de la *modiata* de vinya va baixar en el *territorium* de Barcelona.¹¹ I en efecte, l'activitat compradora de Ricard Guillem i la seva muller Ermessenda és superior durant els anys 1065-1082 i relativament

⁸ V. FARIAS ZURITA, "Compraventa de tierras, circulación monetaria y sociedad campesina en los siglos X y XI. El ejemplo de Goltred de Reixac", *Anuario de Estudios Medievales*, 29, 1999, pp. 269-299.

⁹ P. BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe à la fin du XIe siècle. Croissance et mutations d'une société*, Toulouse, 1975-76, vol. I, pp. 363-414 i vol. II, pp. 895-930. Una recent revisió de la qüestió es pot trobar a JOSEP M. SALRACH "El mercado de la tierra en la economía campesina medieval. Datos de fuentes catalanas" *Hispania. Revista española de Historia*, sep-dic 1995, vol. LV, n° 191, pp. 921-952.

¹⁰ M. CRUSAFONT I SABATER, *Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics*, Barcelona, 1996, especialment pp. 60-63.

¹¹ S.P. BENSCH, *Barcelona and its Rulers, 1096-1291*, Cambridge University Press, 1995, p. 92 (traducció catalana: *Barcelona i els seus dirigents, 1096-1291*, Barcelona, 2000, p. 85).

més feble durant els anys posteriors a 1088. A més l'actuació del Cid a València i més tard la dels almoràvids a finals del segle XI, sens dubte va comportar importants trasbalsos pel que fa a l'arribada de l'or de les pàries a Barcelona, o pel que respecta al normal funcionament dels circuits comercials i monetaris. En aquest sentit, la important penetració de la moneda d'or valenciana, el morabatí, que desplaça els mancosos encunyats pels comtes de Barcelona, és un símptoma més de la crisi. Una crisi de la que potser Ricard Guillem en va saber treure un bon partit, tot i que la documentació no ens diu massa exactament si això va ser gràcies al bon funcionament del seu patrimoni barceloní o a les bones connexions valencianes. Però en tot cas és interessant que tal com assenyala J.E. Ruiz-Domènec les darreres grans inversions de Ricard Guillem prenen la forma de préstecs a poderosos membres dels grups dirigents de la ciutat que potser tenien majors dificultats financeres (p.102-104).

Un altre element innovador de l'activitat econòmica de Ricard Guillem rau en la seva manera de gestionar el seu patrimoni, especialment les seves vinyes del pla de Barcelona, però més tard també les seves possessions a Gurb (p.73). La qüestió és que Ricard s'hauria preocupat de millorar la qualitat de la producció, dels vins, tot vigilant diàriament en persona i els jornalers assalariats que hi treballaven (p.39, 42 i 58). Si efectivament és el cas, hem d'admetre que el model de gestió del patrimoni vitícola de Ricard resulta prou modern i innovador. En efecte, mantenir l'explotació directa del domini, utilitzar mà d'obra assalariada ha estat un recurs utilitzat durant l'edat mitjana per aquells propietaris que es comprometien en la producció i que vetllaven per assegurar-se els beneficis més elevats. En general per l'edat mitjana central tot apunta que era molt més freqüent un tipus de gestió indirecta a través de batlles o qualsevol mena d'intermediaris que evitaven que el propietari es traslladés personalment a supervisar les propietats. Ells eren els encarregats de cobrar les rendes, en moneda o espècie, que generaven els dominis i també eren ells els qui eventualment s'encarregaven de tot el que pertocava al funcionament de les reserves. Periòdicament hem de suposar que ells retien comptes de la seva tasca als senyors de la terra. Per un període una mica més tardà, tenim evidències del control comptable de l'activitat dels batlles en el domini dels primers comtes-reis.¹² Tampoc resulta freqüent

¹² T. N. BISSON, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings, 1151-1213*, Berkeley, 1984.

l'ús de jornalers assalariats. Fins i tot al peu de les muralles de les ciutats resulta més normal veure treballar els camps a pagesos tinents, emfiteutes o categories similars que disposen d'un dret damunt la terra que treballen i que es limiten a cedir a canvi una part de la collita o un cens fix, com de fet apareix explícitament en un des contractes signats pel seu fill. No hi ha gaires motius per creure que alguns ciutadans com Ricard Guillem actuessin de forma gaire diferent en aquest aspecte de com ho feien els seus veïns del capítol catedralici o del palau comtal, és a dir els nobles. Hem d'admetre que de qualsevol manera, el nostre coneixement d'aquestes qüestions és encara força obscur, però es pot tenir la impressió que el raonament ha quedat invertit en relació a la seva formulació "normal": com que Ricard Guillem encarna un sistema de valors basat en la "recerca racional dels beneficis" (p.30) o en la "funció benefactora dels diners" (p. 191) cal pensar que ell utilitzava el millor sistema de gestió possible en aquesta direcció.

En canvi sembla fora de dubte que la producció de les vinyes de Ricard Guillem es destinava al mercat, tot i que desconeixem en quina mesura aquest era un mercat intern o extern, de les elits locals o dels veïns del sud, però indubablement alguns diners que omplien les seves butxaques provenien d'aquestes vendes de productes agrícoles i especialment del vi. Però altre cop això no sembla tant excepcional en el seu context. Es pot pensar que hi hagué durant el segle XI una expansió generalitzada de la viticultura al pla de Barcelona, de la producció destinada al mercat. La conseqüència en serien alguns dels fenòmens abans esmentats: l'augment de preus de la terra o la insuficiència de la massa monetària circulant. En efecte, els mateixos pagesos de la regió acudien al mercat – tal com assenyala J.E. Ruiz-Domènec (pp. 46-47) – perquè altrament es faria difícil entendre com hi havia tanta gent que disposava de monedes musulmanes. Un formidable procés d'acumulació territorial com el que protagonitza Goltred de Reixac una generació o dues abans de Ricard Guillem tampoc és comprensible al marge d'aquest context.

Una darrera vessant pública de Ricard Guillem és la del conseller àulic, capaç d'influir damunt dels comtes Ramon Berenguer II i Ramon Berenguer III. Amb el primer potser parlaven de l'economia de mercat i dels negocis marítims, però les relacions no van anar més enllà, en part perquè va faltar temps. El comte moriria assassinat segurament a mans del seu germà, poc després d'arribar al tron. Amb Ramon Berenguer III les relacions són més visibles i fins i tot es diu que Ricard Guillem tingué una influència decisiva

damunt el jove comte (p.96). Però Ricard no és Pere Martell, ciutadà i mercader, informador i qui sap si inspirador de la conquesta de Mallorca. La seva presència documentada al costat del comte és en motiu de les aliances matrimonials del comte, de primer amb la filla del Cid, després amb l'hereva de Provença, o com a testimoni privilegiat d'un pacte feudal. És a dir que el comportament que d'ell es trasllueix en els pergamins el podria assumir un noble o un eclesiàstic. En la documentació conservada destaquen més les relacions diplomàtiques en general que una política mercantilista en particular. Es dirà que aquestes aliances matrimonials al sud i al nord de l'arc mediterrani dibuixen amb claredat la direcció a seguir pels impulsors del comerç marítim. Si és així hem de pensar que els resultats foren força modestos abans de la segona meitat del segle XII.

Abans de mitjan segle XII no hi ha gaires indicis de la participació dels barcelonins en les rutes del comerç marítim de llarga distància, tot i que les relacions amb al-Andalus devien ser comercials a més de militars o diplomàtiques. Cap mercader designat com a tal no apareix documentat entre els barcelonins abans del 1140. Certament hi ha vaixells, i cada cop més, al port de Barcelona, però cal saber quants pertanyien a mercaders i quants als comtes i nobles que els utilitzen prioritàriament per a la guerra, per a expedicions de pillatge com la que culmina amb l'ocupació de la ciutat de Mallorca, l'any 1114. El mateix es pot dir de la manufactura. Aquells artesans que trobem documentats abans del 1140 són sobretot sabaters, pelleters, taverners, sastres o fusters, però en cap cas hi ha notícies d'una forta producció manufacturera local capaç de nodrir fluxes comercials exteriors, més aviat sembla el tipus d'artesanat destinat únicament a nodrir un mercat local. I val a dir que en aquest sentit resulta simptomàtic que Ricard Guillem aparegui com un negociant de vi però no com un mercader de productes manufacturats. Altre tant es pot afegir de les finances i el crèdit. No hi ha gaire res més que la possibilitat de cedir diners en préstec a canvi d'una penyora. Som encara una mica lluny de la generalització del crèdit sense penyora, de l'aparició de veritables especialistes o banquers, i de tota la polèmica que generen a l'entorn de l'usura.¹³ Per culminar aquestes mancances en l'àmbit econòmic cal afegir-hi les de l'esfera política, perquè

¹³ Aquests arguments són exposats amb tot detall dins el capítol cinquè de l'obra de S. P. BENSCH, *Op. cit.*, pp. 170-233.

no sembla que abans del segle XIII hi hagués un patriciat urbà amb uns contorns ben definits i amb unes institucions de govern que consagressin el seu protagonisme al capdavant de la ciutat. Si més amunt s'ha dit que els contorns de la noblesa poden ser ambigus, encara amb més raó es pot afirmar el mateix d'un hipotètic patriciat urbà. En tots aquests aspectes la Barcelona del segle XI, tant lligada encara als profits de l'agricultura, difícilment resisteix la comparació amb les seves veïnes del nord d'Itàlia.

J. E. Ruiz-Domènec atribueix d'alguna manera la responsabilitat d'aquestes mancances a la generació immediatament posterior a la de Ricard Guillem, als seus fills (pp. 169-170). Però això vol dir implícitament reconèixer els límits del desenvolupament comercial fins mitjan segle XII. Cal esperar encara una generació més, fins l'arribada dels primers Gruny, Durfort, etc., els qui constitueixen les famílies dirigents de la ciutat quan aquesta fa el primer salt qualitatiu vers una ciutat burgesa i mercantil. Certament aquestes noves famílies assoleixen aquesta posició dominant gràcies a la profitosa col.laboració amb els comtes i els reis, el que J.E. Ruiz-Domènec anomena "la proximitat de l'administració de l'Estat" (p.198), però podriem afegir sense embuts que aquestes famílies van saber treure profit de les campanyes militars que encapçalaven Ramon Berenguer IV i els seus immediats successors. El botí i les vendes d'esclaus poden ser un aspecte útil i necessari per a la "revolució comercial". Però podem estar segurs que Ricard Guillem no maldava per fer el mateix en les seves anades a València? En tot cas aquesta es va revelar prou eficaç i un cop més demostren que no era del tot incompatible, activitat de nobles i patricis burgesos, beneficis de la violència i beneficis del comerç o inversions creditícies. Si és que té algun sentit contraposar en una data tan reculada el món de la noblesa i el de la burgesia.

Un home sense llinatge

Una darrera aportació rellevant de la biografia de Ricard que mereix la nostra atenció és el de les seves relacions familiars o més ben dit l'absència d'un llinatge a l'entorn de l'individu. Aquí no veiem ni Capulets ni Montagús ni res que se'ls assembla. Ricard Guillem es va "fer tot sol" (p.9), i tot al llarg de l'obra s'emfasitza aquest caràcter individual de les seves activitats.

La manca de marc familiar també es manifesta en el temps, en la successió de les generacions: el patrimoni i la fortuna de Ricard Guillem no és heretada dels pares. D'aquests només va rebre uns diners però tampoc sabem quants. I què dir de la successió d'ell mateix? La vídua i un dels fills malden per conservar el patrimoni però finalment aquest cau en mans dels comtes i per tant es dilueix per sempre en un domini més ample.¹⁴ La ràpida desaparició del patrimoni de Ricard Guillem pot atribuir-se a factors conjunturals—l'atzar— o personals —la fascinació per l'error dels fills, segons Ruiz-Domènec— però el seu cas no és del tot excepcional.

Es poden descobrir altres exemples d'enriquiments fulgurants i desaparicions incomprensibles en aquesta Barcelona del segle XI. Un món on la riquesa sembla ser d'allò més mòbil i on la propietat de les terres circula a una velocitat per a nosaltres incomprensible. Alguns dels qui venen a Ricard Guillem han estat compradors ells mateixos, o s'han quedat amb la penyora d'un préstec no retornat.¹⁵ En tot cas manca la continuïtat i no sembla que el formidable procés d'acumulació serveixi gaire més enllà d'una generació. El mateix podríem dir en relació a d'altres exemples com el dels Vives o el de Goltred de Reixac. Hi ha una paradoxa de la conservació documental que en part explica aquest fenomen: es conserven millor els títols de propietat d'aquells patrimonis que acabaren cedits en bloc a una institució religiosa o a la casa comtal perquè són els arxius d'aquests darrers els que millor s'han conservat.

Hi ha alguna cosa més que val la pena remarcar en relació a la ràpida desaparició del patrimoni de Ricard Guillem. En el seu testament, el gruix de la seva herència és cedida en indivís als seus tres fills mascles, les filles casades semblen rebre porcions menors i la vídua un usdefruit vitalici. Pot sobtar una mica que Ricard no designi un hereu únic per a la part principal del domini i ni tan sols s'esforci en decidir quina part correspondrà finalment a cadascun dels fills. Però encara sobta més que cap d'aquests fills tingués descendència capaç de recollir l'herència de l'avi. Només es van casar les dues filles. Una, com a mínim, força tard, quan Ricard ja era prop de la setantena i només quatre anys abans de la mort, posant un xic al límit la

¹⁴ Però en l'inventari dels béns del seu fill Pere ja manquen algunes peces importants del domini llegat en testament de Ricard.

¹⁵ Vegeu per exemple els documents, 1, 2, 5, 9 i 10 de l'edició italiana.

capacitat de donar néts a Ricard.¹⁶ Aparentment tots els fills mascles, els dipositaris de quasi tota l'hèrència, romangueren solters. Ricard apareix gairebé sempre acompanyat de la seva esposa Ermessenda però de ningú més, cap germà, oncle, cosí o consanguini fa aparició per recolzar-lo en cap de les activitats visibles en els documents. Dels afins ja en parlarem. Al testament se'n recorda d'una neboda, Estefania, per llegar-li un camp. Heus aquí l'absència de llinatge que voldríem destacar no com un fet únic i irrepetible sinó altre cop com un tret prou característic del medi social en què es desenvolupa la vida de Ricard Guillem.¹⁷ Algú pot pensar que aquesta és precisament una important diferència entre el món de les ciutats i la noblesa feudal, però fins i tot per a aquesta dubto que es verifiquin tots els clixés habituals sobre llinatges.

Aquest és també un món poc propici al conreu de la memòria familiar. Aquí no trobem "*libri memoriales*", que perpetuïn el record dels avantpassats difunts. Al seu testament Ricard Guillem deixa certament un terç dels béns mobles per a la salvació de la seva ànima, a criteri dels marmessors, però no s'especifica cap missa d'aniversari destinada a celebrar la seva memòria. En un document judicial se'ns evoca un avi com antic propietari d'uns béns. Això és tot. No és una memòria gaire profunda i pot assumir-se perfectament sense l'ús de l'escrit. P. Geary ha descrit com a partir del finals del segle X i el XI, s'estableix una clara distinció entre l'Europa occidental on els monestirs assumeixen la funció de preservar la memòria familiar, i l'Europa oriental on aquesta segueix essent una funció reservada a les dones de la casa.¹⁸ A Barcelona, no sembla haver-hi cap institució religiosa disposada a exercir aquest paper per a Ricard Guillem i els seus. Ni a la inversa ells tenen una devoció especial per una església o una institució religiosa.

Fins i tot el nom no és un atribuït suficient per identificar una família, doncs Guillem és clarament un patronímic que no es transmet als fills. Aquests utilitzen correntment el seu patronímic, Ricard, com a segon nom. I el pompós "de Barcelona" que ocasionalment es troba rera el seu nom és ben excepcional. S'ha d'esperar una o dues generacions encara perquè es generalitzin els noms de família que permeten identificar grups familiars.¹⁹

¹⁶ De l'altra filla no se'n coneix l'esponsalici però sabem pel testament de Ricard que era casada.

¹⁷ Aquesta és també la conclusió de S.P. Bensch, *Op. cit.*, pp.347-393.

¹⁸ P. GEARY, *La mémoire et l'oubli à la fin du premier millénaire*, Paris, 1996, pp.83-129.

Dins aquest panorama decebedor de les relacions de parentiu, les aliances matrimonials tenen un cert relleu en la trajectòria de Ricard Guillem. En primer lloc, les esposes i esposos semblen ser escollits amb cura. Els dos enllaços matrimonials descrits a l'obra es demostren fructífers en la mesura que proporcionen un suport gens menyspreable a Ricard Guillem, especialment si ens referim a la seva muller Ermessenda. El pare d'Ermessenda no només és un influent personatge en l'esfera política sinó que a més compta amb un patrimoni també considerable tal com posa de relleu la disputa judicial dels seus néts. En fi, al testament de Ricard Guillem, el seu cunyat, germà d'Ermessenda, consta com un dels seus marmessors. Pel que fa a la filla Elvira, J.E. Ruiz-Domènec fa notar la rellevància del nuvi i dels seus orígens familiars, tot i que per tractar-se d'un casament tardà es fa difícil veure els beneficis polítics que n'haguessin pogut obtenir Ricard i els seus. En tot cas, les esposes apareixen reiteradament al costat dels seus esposos com a venedors o compradors i el dossier de textos aporta més d'un exemple de parelles que disposen de béns adquirits a través de l'aportació de la muller. Si bé es pot discutir l'habilitat d'Ermessenda per gestionar un cop vídua el patrimoni del seu marit, la seva posició i la de moltes altres conciutadanes era substancialment millor que la de les seves successores de la baixa edat mitjana, per no parlar del món rural, i una bona prova en són les nombroses propietats en mans de dones. Una petita compensació a la ineficàcia dels clans familiars seria doncs aquesta fructífera col.laboració entre esposos i la dinàmica participació de les dones en la vida econòmica de la ciutat.

A tall de conclusió, podem afegir que l'obra de J. E. Ruiz-Domènec és des del punt de vista formal una mica diferent a les que s'escriuen sobre història medieval al nostre país. La majoria dels medievalistes són menys amants dels adjectius que de les notes a peu de pàgina. Però més enllà del seu estil emfàtic, el llibre ofereix unes tesis de fons que mereixen ser discutides. L'autor ha privilegiat l'excepcionalitat d'un home. Aquí s'ha dit que és difícil destriar en quina mesura aquesta no és el resultat de la massa documental conservada i de l'habilitat de l'historiador que l'analitza. Certament els homes no són mers subjectes passius de la història o dels condicionaments socio-econòmics, arreu hi ha homes que viuen, assumeixen responsabilitats i prenen decisions. És ben cert que en les mateixes circumstàncies no tothom actua igual i no tothom se'n surt de la mateixa

manera. Però això no ens permet esborrar d'un sol cop el marc en el que es prenen les decisions individuals o senzillament s'intenta sobreviure. Els documents també ens mostren un Ricard Guillem que actua d'acord amb un marc social que compartia amb els seus veïns i alguns dels seus predecessors. Altrament es corre el risc de simplificar les dificultats amb què s'enfronta una revolució comercial en ple segle XI. Aaron Gurevic ha sintetitzat encertadament l'evolució del marc ideològic i religiós on es movien els homes de negocis medievals.²⁰ I no cal pensar que sense l'invenció del purgatori no s'hagués pogut produir el pas definitiu a l'economia del benefici, per admetre que aquestes consideracions són rellevants en el tema central del llibre.

Si Ricard Guillem encarna menys fidelment els ideals capitalistes, el clixé del burgès espavilat, i es mou més pel camí del mig entre patriciat i noblesa; si el seu comportament no era tant excepcional ni tant extraordinari en relació als seus coetanis del segle XI, la seva biografia pot perdre interès per l'excepcionalitat de l'home però pot guanyar-ne per la representativitat d'un temps i d'un país.

¹⁹ Vegeu sobre la qüestió el recull d'articles: PASCUAL MARTÍNEZ SOPENA (coord.), *Antroponimia y sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII*, Universidades de Santiago de Compostela y Valladolid, 1995.

²⁰ AARON J. GUREVIC, "El mercader" a Jacques LE GOFF (dir.), *El hombre medieval*, Madrid, 1995, pp. 255-295.

RICARD GUILLEM SE ENCUENTRA CON LA CRÍTICA

José Enrique Ruiz-Domènec
(UNIVERSITAT AUTONOMA DE BARCELONA)

¿Cómo debemos afrontar el estudio del pasado? ¿Existe alguna posibilidad de que volvamos a considerar en serio el problema de la narración?